

**Ulûmu'l-Kur'ân Külliyyatı Yazımı Konusunda Süyûti'nin, Bulkîni'nin ve
Kâfiyecî'nin Birbirlerinden Ne Ölçüde Etkilendiklerinin Tespiti**

The Determination of How Suyûti, Bulkinî and Kafiyaci Influenced Each Other on
the Writing of the Ulûmu'l-Qur'an Collection

Fatma YALNIZ

Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Research Assistant, Hitit University, Faculty of Theology, Department of Tafsir,
Çorum, Turkey

fatmayalniz@hitit.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-3152-7094

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 25 Ağustos / August 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Ocak / January 2022

DOI: 10.53683/gifad.986972

Atıf / Citation: Yalnız, Fatma. "Ulûmu'l-Kur'ân Külliyyatı Yazımı Konusunda Süyûti'nin, Bulkîni'nin ve Kâfiyecî'nin Birbirlerinden Ne Ölçüde Etkilendiklerinin Tespiti /The Determination of How Suyûti, Bulkinî and Kafiyaci Influenced Each Other on the Writing of the Ulûmu'l-Qur'an Collection". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 11/21 (Ocak/January 2022/1): 208-241. DOI: 10.53683/gifad.986972

İntihal: Bu makale, özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyatFakültesi /Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Çalışmamızın konusu Süyûtî'nin (911/1505) *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân'ı ve et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsir'i* yazarken Celaleddin Abdurrahman b. Ömer el-Bulkînî'nin (824/1421) *Mevâki'u'l-Ulûm min Mevakii'n-Nücûm* adlı eserinden ve Kâfiyecî'nin (öl. 879/1474) *et-Teysir fi İlmi't-Tefsir* adlı eserlerinden ne ölçüde etkilendiğini tespit etmektir. Çünkü bu eserler Ulûmu'l-Kur'ân edebiyatında yer alan temel eserlerdendir. Hicri dokuzuncu ve hicri onuncu asırlarda yaşamış olan bu müellifler çeşitli ilim dallarında kendilerini geliştirmişler ve ürünler ortaya koymuşlardır. Ortaya koydukları bu eserlerin muhtevası Kur'ân ve tefsire dair ilimlerin belirlenmesi ile usûle yönelik adımların tespiti amaçlarına matuftur. Bu amaç doğrultusunda hareket etmelerinin arka planını ortaya koyabilmek için eserlerin yazarları Bulkînî, Kâfiyecî ve Süyûtî'nin yaşadığı genel tarihi arka plan ve hususi hayatları ortaya konacaktır. Daha sonra müelliflerin yararlandıkları kaynaklar tespit edilerek eserlerinde geçmiş birikimden ne ölçüde yararlandıkları gösterilecektir. Son olarak Süyûtî'nin *Tahbîr'inin ve İtkân'ının*, Bulkînî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm min Mevakii'n-Nücûm'unun* ve Kâfiyecî'nin *et-Teysir fi Kavâidi 'İlmi't-Tefsir'inin* benzer-farklı yönleri belirlenerek aralarındaki süreklilik ve etkileşim ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Kur'ân İlimleri, Tefsir Usulü Bulkînî, Kâfiyecî, Süyûtî, Etkileşim-süreklilik.*

The Determination of How Suyûtî, Bulkînî and Kafiyajî Influenced Each Other on the Writing of the Ulûmu'l-Qur'an Collection

Abstract

The subject of our study is to determine to what extent Suyûtî was influenced by Jalaladdin Abdurrahman b. Umar al-Bulkînî's (824/1421) *Mawâki'u'l-Ulûm min Mawakii'n-Nujum* and Kâfiyaji's (879/1474) *at-Taysir fi 'İlmi't-Tafsir* while he writes *el-İtkân fi Ulûmil-Qur'ân* and *et-Tahbîr fi İlmi't-Tafsir*. Because these works are among the basic works in Ulûmu'l-Qur'an literature. These authors, who lived in the ninth and tenth centuries of the Islamic calendar, developed themselves and produced products in various branches of science. The content of these works they have produced is aimed at determining the sciences of the Qur'an and tafsir and determining the steps towards the method. In order to reveal the background of their actions in line with this purpose, the general historical background and private lives of the authors of the works, Bulkînî, Kâfiyaci and Süyûtî, will be revealed. Then, the sources used by the authors will be determined and it will be shown to what extent they have benefited from the past

knowledge in their works. Lastly, there are similar versions of Suyûtî's Tahbîr and Itkân, Bulkînî's Mawâki'u'l-'Ulûm min Mawakii'n-Nujum and Kâfiyajî's at-Taysîr fi Kawâidi 'Ilmi't-Tafsîr by determining their different aspects, the continuity and interaction between them will be revealed.

Keywords: *Tafsîr, Qur'anic Exegesis, Methodology of Qur'an Exegesis, Bulkînî, Kâfiyajî, Suyûtî, Interaction-Continuity.*

Extended Abstract

Ulûmu'l-Qur'an literature gradually accumulated and in time, encyclopaedic works emerged. Among these works, Bulkînî's Mawâki'u'l-'Ulûm, Suyûtî's at-Tahbîr fi 'Ilmi't-Tafsîr and al-Itkan fi Ulûmu'l-Qur'ân are highly similar. appears to be. When we look at the works we have discussed, we are faced with two types of works. The first is the kawaid type works and the Ulûmu'l-Qur'an type works. In addition, although Suyûtî's teacher, Kâfiyajî's Taysîr, deals with some of the subjects of Ulûmu'l-Qur'an, it differs in nature from the works just mentioned. The works in Ulûmu'l-Qur'an literature bring together the material of tafsîr and the history and sciences related to the Qur'an. For this reason, they are encyclopaedic. Although Kâfiyajî's at-Taysîr also touches upon the issues addressed by Ulûmu'l-Qur'an such as muhqam-mutashabih, this work not only conveys information and material, but also explains their position in the interpretation of the Qur'an by processing this information It has been discussed as a guide to the methodology of interpretation.

210

The date of the creation of the works is directly related to the environment in which they were created. The disappearance of the scientific accumulation that emerged as a result of the Mongol invasion and the Crusades, in order to ensure scientific recovery, led to the writing of a corpus that conveys information about the Qur'an and tafsîr, and in this way the works of Bulkînî and Suyûtî emerged. In addition, it was popular to combine the previously written information with additional explanations, as the period of the Mamluks, which ruled during the time of Bulkînî and Suyûtî, was an annotation and annotation period. On the other hand, another result of the Mongol invasion and the Crusades can be shown as the desire to create unity by eliminating the multitude that caused such turmoil. In this direction, it is seen that Kâfiyajî's at-Taysîr tried to develop a method of interpreting the Qur'an by using language and logic as a tool.

The works of Ulûmu'l-Qur'an were written by making use of the narrations that convey information, and therefore, mostly from the hadith

books. In the work of Kawaid Kâfiyâjî, on the other hand, although the hadith books were used, the information here was not contented with, he worked on how to use the transferred information in the interpretation of the Qur'an and revealed a methodology. It has benefited from a limited source other than hadith books, which shows that Taysîr is an original work and wants to reveal a methodology for interpreting the Qur'an. Among the common themes contained in Mawâki'u'l-Ulûm, Tahbîr and Itkan are Makki and Madanî, expeditionary and hadarî, laylî and nahari, sayfî and shitaî, firashi, asbâb-ı nuzul, before mâ nazala, ahir uma nazala, mutawatir, ahad, shazz, ruvat ve husffaz, foundation and ibtida, production, madd, tahfif-i hamza, idghâm, garîb, muarrab, istiâre, tashbih, âmmu'l-mubkî ala ummihî, âmmu'l-mahsûs bil-husus, ma hassa fihi al-Kitabu as-Sunnata and ma hassat fihi as-Sunnatu al-Kitaba, Mujmal and Mubayyan, Mutlak and Mukayyad, Nasikh and Mansukh al-ma'lumu'l-muddat, fasil and wasil, ijaz and itnab, al-asma wa'l-kuna wa'l-alkab, and lastly, there is the subject of mubhamat. The mentioned subjects are not only similar in name, but also the information and narrations in their contents are similar to each other. Especially in the works of Bulkînî and Suyuti, there is a great deal of similarity in terms of both subject and content. In Kâfiyâjî's work called at-Taysîr, there are subjects such as muhqam-mutashabih, adabu'l-mufassir, but the mentioned topics are limited in number and Kâfiyâjî's work is more methodological in content.

It is seen that all the subjects in Mawaki'u'l-Ulum are found in both Tahbîr and Itkan. It is seen that Tahbîr and Itkan, written by Suyûtî, include original subjects that are independent of each other. The subjects that are included in Tahbîr but not in Itkan can be considered as subjects that Suyûtî does not consider necessary to be included in Itkan. Among them; there are topics named ma urifa history nuzlihi aman wa shahran wa yahman vasatan, manuzila fihi wa lam unzal ala ahadin kabla'n-nabi wa ma unzila minhu ala ba'di'l-anbiya, Tabiyatu't-Tahammul, Musalsal, Taraduf, Ihtibaq, al-Kawlu bi'l-Mu'jab Reconciliation, struggle, translation and employment, metaphor, simile, inspiration and publication, compliment, fawasil and gâyat, adabu'l-Kari wa'l-Mukri, man yukbal commentary and man yuraddu, kitabatu'l-Qur'an, tasmiyatu's-Suwar, tertibu'l-ay wa's-Suwar.

The subjects that are not in Tahbîr but only in Itkan are more. This is due to the fact that Suyûtî added topics after he wrote Tahbîr after seeing various works, possibly including Zarkashî's work. Among the subjects found only in Itkan but not found in Tahbîr and Bulkînî's Mawakiu'l-Ulûm;

there are topics ardî wa samaî, fima nazala mina'l-Qur'ân ala lisani ba'dis-Sahabe, ma taahhara hukmulu an nuzulihi wa ma taahhara nuzuluhi an hukmihi, ma nazala mushayyaan wa ma nazala mufradan, ma unzile minhu ala ba'di'l-anbiya wa ma lam yunazzal mih ala ahadin kabla'n-Nabi, marifatu asmaihî wa asmau suwarihi, adadu suwarihi wa ayatuhu wa kalimatuhu wa hurufuhu, bayanu'l-mawsul lafzan al-mefsul ma'nen, adabu tilawatihî wa talihi, fila waka'a fih bighayri lughati'l-hijaz, fima wakaa fih bighayri lughatil-Arab, marifatu'l-Wujuh wa'n-Nadhair, marifatu maani'l-adavati'l-lati yahtacu ilayha al-mufassir, kawaidun muhimmatin yahtaju al-mufassir ila marifatihâ, mukaddamuhu wa muahharuhu, wuwuhu muhatabatihî, hasır wa ihtisas, khabar ve insha, badadiu'l-Kur'ân, fawatihu's-suwar, havatimu's-suwar, 'ijazu'l-Qur'an, al-Ulumu'l-Mustanbata mina'l-Qur'ân, Aqsamu'l-Qur'ân, jadalû'l-Qur'ân Fima wakaa fi'l-Qur'ân mina'l-Esma wa'l-Kuna wa'l-Elkab, al-Ayatu'l-Mutashabihat, Fadhailu'l-Qur'ân, Hawassu'l-Qur'ân, Marsumu'l-hatti wa adabu Kitabatihî, Marifatu Tefsirihî wa Tevilihî wa Bayanu Sharafihî wa'l-Hajati.

Giriş*

Bu çalışmada Kur'ân ve tefsire dair ilimlerin toplandığı Ulûmu'l-Kur'ân edebiyatının ve tefsir yapılırken izlenecek kaidelerin ortaya konulmasını sağlayacak tarihi mirası kısaca ele alınacaktır. Süyûtî'nin *Tahbîr'i ve İtkân'ı* ile Bulkinî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm'u* Ulûmu'l-Kur'ân'a dair eserler olur iken Süyûtî'nin hocası Kâfiyecî'nin *et-Teyisir fi Kavâidi İlmi't-Tefsir'i* bu eserlerden farklı olarak tefsir yaparken dikkat edilmesi gereken kaidelere odaklanmak bakımından onlardan farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda ansiklopedik tarzda ele alınan Bulkinî ve Süyûtî'nin eserlerindeki Ulûmu'l-Kur'ân edebiyatının ve Kâfiyecî'nin yazdığı eserdeki kaidelere yönelik adımların kökenlerine dair izleri bu âlimlerden önceki tarihte görmekteyiz. Onlardan önceki bütün tarihi özetlemek bu makalenin kapsamını aşacak olsa da bu eserlere temel teşkil eden kişilerin eserleri ve tarihi arka plandan bahsedilmelidir ki bu eserlerin temel yapı taşları anlaşılabilirsin. Ayrıca Bulkinî, Kâfiyecî ve Süyûtî'nin yaşadığı hicri sekizinci ve dokuzuncu asırlardaki olayların eserleri yazmalarındaki etkisi üzerinde durmak eserlerin varoluşunun tarihi arka planını aydınlatacağı için tarihi arka plan üzerinde de kısaca durulacaktır.

* Bu makale, Tefsir Usulünde Süreklilik ve Etkileşim: Bulkinî, Kâfiyecî, Süyûtî Örneği adlı yüksek lisans tez çalışmamızdan istifade edilerek hazırlanmıştır.

1. Bulkînî'ye Kadar Tefsir Usulünün Genel Tarihi Gelişimi

Ulûmu'l-Kur'ân'la ilgili eserler bir anda meydana gelmemiş bilakis içindeki ilimlerle ilgili eserler peyderpey müstakil olarak ele alınmıştır. Zamanla Ulûmu'l-Kur'ân konuları Kur'ân ve tefsire dair ilimlere yönelik ihtiyaca binaen bir araya getirilmişlerdir. Bu sebeple Ulûmu'l-Kur'ân eserlerinin tarihi düşünüldüğünde müstakil Ulûmu'l-Kur'ân eserlerinin tedvini öncesinde ilk olarak bu ilimlerin teker teker ele alınması şeklinde bir yapılanma ve ikinci olarak da bu ilimlerin birkaçının veya daha fazlasının bir araya getirilerek kapsamlı Ulûmu'l-Kur'ân eserlerinin yazımı şeklinde iki dönem söz konusudur.

Ulûmu'l-Kur'ân'ın tedvini öncesi ve sonrası tarihe bakacak olursak; tedvin öncesi dönem Hz. Peygamber, sahabe ve tabiin dönemini kapsamaktadır. Hz. Peygamber döneminde nüzul sebeplerinin de içinde bulunduğu Ulûmu'l-Kur'ân ismi konulmaksızın bilinmekte olup; sahabe döneminde ise bu ilimler rivayet aracılığıyla aktarılmaktaydı.¹ Sonraki dönemde Ebu Esved ed-Duelî(69-688), Ziyad b. Ebih(53/673), Haccac b. Yusuf es-Sakafi(95/714) irap, noktalama gibi Arap diline yönelik çalışmalar ortaya koymuştur.²

Bu süreçten sonra ise Ulûmu'l-Kur'ân içinde yer alan ilimler hakkında müstakil eserlerin yazıldığı zirve döneme ulaşıldığını görüyoruz. Hicri üçüncü asırda garibu'l-Kur'ân, ahkamu'l-Kur'ân, nasih-mensuh, irabu'l-Kur'ân, müteşabihu'l-Kur'ân, fedailu'l-Kur'ân, müşkilu'l-Kur'ân gibi konular hakkında müstakil eserler yazılması da bunu göstermektedir. Ulûmu'l-Kur'ân'a dair müstakil eserlerin yazılmasına hazırlık denilebilecek *özel bilgi alanı* olarak tarif edilen dönem³ ise tabiin döneminden sonra kaleme alınmış eserlerin bulunduğu zamanı ifade etmektedir. Ulûmu'l-Kur'ânın

¹ Ahmet Nedim Serinsu, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzul'ün Rolü", *Kur'an ve Bağlam* (İstanbul: Şule Yayınları, 2018), 33-35. Ayrıca bk. Hz. Peygamber zamanında Kur'ânın vahyedilişi, vahyin geliş şekilleri, vahyin yazılması, sebebi nüzül gibi hususları açıklaması hakkında geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *Mukaddime* (Beyrut: Daru'l-Kur'ân'ı'l-Kerim, 1971), 9-10; Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn* (Kahire: Daru'l-Hadis, 1976), I/5-46; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr yay. 1996), I/41-68. Sahabe dönemindeki Ulûmu'l-Kur'ân hareketleri için bk. Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Daru'l-Hadis, 1948), I/202-211; Hz. Peygamber ve sahabe ve tabiin dönemlerinde Ulûmu'l-Kur'ân'a dair eser verildiği söylenmekle birlikte bunlar günümüze ulaşmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Fuad Sezgin, *Tarihu't-Turasi'l-Arabi*, çev. Mahmud Fehmi Hicazi (Riyad: İdaretu's-Sekafe ve'n-Neşr bi Cami'ati'l-İmam Muhammed b. Süüd el-İslamiyye, 1983), I/22, 63.

² İbn Hallikan, *Vefeyatu'l-A'yân* (Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısıriyye, 1948), II/216-217.

³ Serinsu, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzul'ün Rolü", 37.

içinde yer alan ilimlere dair ilk müstakil eserler arasında Ferra'nın(207/822) *Meâni'l-Kur'ân'ı*, Ebu Ubeyde'nin(209/824?) *Mecâzu'l-Kur'ân'ı* bulunmaktadır. Tabiin döneminin sonuna geldiğinde artık yavaş yavaş Ulûmu'l-Kur'ân rivayetleri hadis eserlerinde yer almaya başlamıştır.⁴ Bu dönemden sonra Ulûmu'l-Kur'ân hakkında derli toplu yazılan ve günümüze ulaşan, Kur'ân ilimlerini toplu olarak bir araya getiren ilk eser ise Abdullah b. Vehb'in (197/813) *el-Cami* diye adlandırdığı ve bir cildini Ulûmu'l-Kur'ânla ilgili rivayetlere ayırdığı üç ciltlik eseridir.⁵

Öte yandan *Ulûmu'l-Kur'ân* ifadesinin ilk olarak ne zaman kullanıldığı ve literatüre ne zaman girdiği hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Hicri dördüncü asrın başlarında bu kavramın literatüre girdiğini ifade edenler olduğu gibi⁶ beşinci asırda yahut hicri altıncı asrın sonu ile yedinci asrın başında girdiğini söyleyenler de bulunmaktadır.⁷ Genel kanaat ise kavram olarak hicri dördüncü asrın başlarında İbnu'l-Merzüban'ın(309/921) *el-Havi fi Ulûmi'l-Kur'ân'ı* ile Ulûmu'l-Kur'ân kavramı ıstılahi olarak ilk defa kullanılmış olmakla birlikte, literatürü kapsayıcı nitelikte olan ilk eser hicri altıncı asırda kaleme alınan Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi'nin (597/1201) *Fununu'l-Efñan fi Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseridir.⁸

Süyûtî Ulûmu'l-Kur'ân konusunda tedvin edilen eski eserlere baktığında hadis ilimlerindeki gibi tasnif edilmiş detaylı esere ulaşmadığı

⁴ Tabiin ve sonrası döneminde kaleme alınan müstakil Kur'ân ilimleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Muhammed Abdulazim Zürkani, *Menahilu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004), 35-38.

⁵ Abdullah b. Vehb'in *el-Cami* adlı eseri, *el-Cami li Ulûmi'l-Kur'ân* şeklinde bir cilt ve *el-Cami li Tefsiri'l-Kur'ân* şeklinde iki cilt, toplamda üç cilt şeklinde Miklos Murayni tarafından tahkik edilmiştir. Kitabın orijinal ismi *el-Cami olup li Ulûmi'l-Kur'ân* ve *li Tefsiri'l-Kur'ân* ibarelerinin muhakkik tarafından eklendiği anlaşılmaktadır. Zaten o devirde Ulûmu'l-Kur'ân ibaresinin kullanılması da söz konusu değildir. Ulûmu'l-Kur'ân ifadesinin tarihî sürecinin ayrıntıları için bk. Hekim Tay, Tarihî Süreçte Ulûmu'l-Kur'ân Kavramının Teşekkülü, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), (2019), 134-135. Abdullah b. Vehb'in *el-Cami* adlı eserinin baskısı için bk. Abdullah b. Vehb b. Müslim Ebu Muhammed el-Mısri, *el-Camia Tefsira'l-Kur'ân*, thk. Miklos Murayni (Almanya: Camiati Bun, 2003); Abdullah b. Vehb b. Müslim Ebu Muhammed el-Mısri, *el-Cami Ulûme'l-Kur'ân*, thk. Miklos Murayni (Almanya: Camiati Bûn, 2003).

⁶ Bu düşünce Muhammed b. Halef b. el-Merzeban'ın (309/921) *el-Havi fi Ulûmil'-Kur'ân'ı* en eski Ulûmu'l-Kur'ân ismini taşıma niteliğine sahip olmasına yöneliktir. Ayrıntılı bilgi için bk. Subhi Salih, *Mebahis fi UlûmilKur'ân* (İstanbul: Dersaadet, ts), 124; Süleyman Karacelil, *Tefsir Usulünün Yapısı ve İşlevi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 117-121.

⁷ Ali b. İbrahim b. el-Hufi'nin (430/1038) *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân'ı* en eski eser sayan kişi Zerkani'dir. Zerkani Muhammed b. Abdulazim, *Menahilu'l-İrfan* (Kahire: Darulhadis, 2001) I/32.

⁸ Sümeyye Sevinç, *İbn'l-Cevzi'nin Fununu'l-Efñan adlı eserinin Tefsir Usulü açısından Değeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 32-33.

için *Tahbîr*'i ve *İtkân*'ı kaleme almıştır. Bu eski eserler arasında yer alan *hocaların hocası* diye tavsif ettiği kendi hocası Kâfiyecî'nin eserinin sadece üç bölümden oluşan kısıtlı bir eser olduğunu fark etmiştir. Süyûtî'nin *İtkân*'ının girişinde verdiği bilgilere göre kendisi de Bulkinî gibi, tefsir ilimlerinin hadis ilimleri gibi tafsilatlandırılmaması sebebiyle, tefsire dayanak teşkil eden Kur'an ilimlerini ansiklopedik şekilde sunmak istemesi nedeniyle eserini kaleme almıştır.⁹ Yine Süyûtî'nin kendi hocası ve *kaduların kadısı* diye tarif ettiği Bulkinî'nin (805/1403) kardeşi Celaleddin el-Bulkinî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm fi Mevâkii'n-Nücum*'unu kapsamlı bir eser olarak gördüğünü, fakat ondaki eksiklikleri tamamlayarak, onu daha düzenli hale getirerek ve ilavelerde bulunarak *et-Tahbîr fi Ulûmi't-Tefsir* adlı eserini 872 yılında kaleme aldığını ifade etmektedir.¹⁰ Bu sebeple *et-Tahbîr Mevkiu'l-Ulûm'dan* büyük ölçüde istifade eden hatta oradaki ibarelerin ekserisini ihtiva eden bir kitaptır. Fakat Süyûtî *Tahbîr*'i *Mevâki'u'l-Ulûm*'un yaklaşık üç katı şeklinde yazmış gerek bölümlerini detaylandırarak gerekse ilave bölümler yazarak hacimli bir eser oluşturmuştur. *Tahbîr*'i yazdıktan sonra Zerkeşî'nin kapsamlı *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseriyle karşılaşınca ondan daha kapsamlı eseri *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserini kaleme almıştır.¹¹ Süyûtî *İtkân*'ın, Zerkeşî'nin eserinden daha çok istifade edilebilir nitelikte olduğunu, bölümlerini *Burhân*'a göre daha güzel tertip ettiğini düşünmektedir. *Burhân*'daki bazı bölümleri daha detaylandırarak bazı faydeler kaideler ve şartlar ilavelerinde bulunarak eserini kaleme almış, ona *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân* ismini vermiştir. "Bu eseri ele alan kişinin Kur'ân ilimleri konusunda mutmain olacağını asla susuzluk çekmeyeceğini" ifade ederek mecazen Kur'ân ilimleri konusunda tatmin olunacak bir eser kaleme aldığını anlatmak istemiştir. *el-İtkân*'ı, *Mecmeu'l-Bahreyn ve Matlau'l-Bedreyn*

⁹ Bulkinî, Abdurrahman b. Ömer. *Mevâki'ul-Ulûm min Mevâki'i'n-Nücum min Nefaisi Küttübi Ulûmi'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab (Tanta: Daru's-Sahabe li Tûras, 2007, 27-30); Bilal Deliser, "Hicri VIII. Asra Kadar Kur'ân ilimleri, el-Burhân'ın Yazılış Amacı Ve Yöntembilim Oluşturma Çabaları Üzerine", *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/9, (2016/5), 17; Abdullah Bayram, "Kur'ân İlimlerinin Gelişim ve Etkileşim Süreçlerinin Zaman ve Mekân Faktörleri Bağlamında Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40/1, (Haziran 2018), 94.

¹⁰ Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Darulhadis, 2006), I/34.

¹¹ Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali, I/38; Bu konuda detaylı değerlendirmeler için ayrıca bk. İbrahim İmamoğlu, *Celaleddin es-Suyuti ve Kur'an İlimlerindeki Yeri (el-İtkan Örneği)* (Ankara: İlahiyat yay., 2021), 200-202.

adlı rivayet tefsirine mukaddime yaptığını da ifade etmiştir.¹² Öyleyse İtkân'ın da Zerkeşî'nin *Burhân*'ının genişletilmiş hali¹³ ve *Tahbîr*'in daha profesyonelleşmiş hali olduğunu söylemek mümkündür. Süyûtî, *Burhân*'da yer alan kırk yedi başlığı görünce *Tahbîr*'de yer alan yüz iki başlık sayısını *İtkân*'da seksen başlığa indirmiştir. Her ne kadar *Tahbîr*'de başlık sayısı fazlaysa da Süyûtî Zerkeşî'den etkilenmesi sebebiyle *Tahbîr*'deki bu dağınık görüntüyü sistemli hale getirmiştir.¹⁴

2- İlim-Ulûm ve Kavâid Kavramlarının Mahiyeti ve Eserlere Tesiri

Bulkînî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm min Mevâkii'n-Nücum*'unda, Süyûtî'nin *Tahbîr fi ilmi't-Tefsir* ve *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserlerinin başlıklarında geçen "ilim-ulûm" kavramları ile Kâfiyecî'nin *et-Teysîr fi Kavâidi İlmi't-Tefsir*'inde geçen "kavâid" kavramı eserlerin içeriği ve mahiyetiyle ilgili bize ipuçları sunmaktadır. Bu sebeple "ilim-ulûm" ve "kavâid" kavramları incelenirse eserlerin muhtevalarına yönelik temel anlaşılmuş olacaktır.

"Ulûm" kelimesi "ilim" kelimesinin çoğulu olup anlamak, bilmek anlamlarına gelmektedir.¹⁵ Kur'ân kelimesinin sözlük anlamı ve etimolojik kökeni hakkında ise çeşitli görüşler bulunmakta olup ıstılahi olarak Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla Cebraîl aracılığıyla indirilen kitap şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁶ Ulûmu'l-Kur'ân terkiğine ise *Kur'ân'a dair ilimler* şeklinde anlam verilebilirken bu kavram kitaplarda Kur'ân, Kur'ân tarihi ve tefsire dair ilimlerin bulunduğu eserler şeklinde tarif edilmiştir.¹⁷ Kur'ân

¹² Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali, I/40-41; Ayrıca *Tahbîr* ve *İtkân*'ın yazılmasına yönelik serüvenin ayrıntıları için bk. Harun Bekiroğlu, *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhân ve el-İtkân* (Ankara: Araştırma yay., 2013), 119-123.

¹³ Bekiroğlu, *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhân ve el-İtkân*, 9.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. İmamoğlu, *Celeleddin es-Suyuti ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri (el-İtkân Örneği)*, 213, 214, 215.

¹⁵ İbn Düreyd, *Cemharatu'l-Lüğa* (Beyrut: Daru'l- İlm li'l-Melâyin, 1987), I/766, 767; el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd, *es-Sihah Tacü'l-Lüğa ve Sihahü'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafur Attar (Kahire: Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1399/1979), IV/1400-1403; İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensarî er-Rüveyfî, *Lisanü'l-'Arab* (Beyrut: Daru's-Sadr, ts.) VII/236-243; el-Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn* (Beyrut: Mektebetü'l-Lübnan, 2004), I/533; Âsım Efendi, Ebu'l-Kemal Ahmed, *el-Ukyanusu'l-Besit fi Tercemeti'l-Kâmusi'l-Muhit* (İstanbul: Asitane, ts.), II/809.

¹⁶ Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-Kalem, 3. Basım, 2002), 234, 548, 567.

¹⁷ Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rumi, *Usulü't-Tefsir Ve Menahicuhu* (Riyat: Mektebetü't-Tevbe, 1992), 11-12; Halid Abdurrahman el-Akk, *Usulü't-Tefsir ve Kavâiduhu* (Beyrut: Daru'n-Nefais, 1986), 40. Ayrıca Ulûmu'l-Kur'ân ve usulü't-tefsir kavramlarının ayrıntıları için bk. Salih Gedük, "Ulûmu'l-Kur'ân, Usulü't-Tefsir Kavramları ve Tefsirde Usulün İmkânı Meselesi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39/2, (Aralık 2015), 208-219.

ilimleri; Kur'ân'ı anlamaya çalışırken faydalanılacak ilimler hakkında bilgi vermekte, içlerinde yer alan edebü'l-müfessir tarzı bölümler ise tefsir yapılırken müfessirin izleyeceği yola dair tarif vermektedir.

Öte yandan Kâfiyecî'nin yazdığı *et-Teysîr fi kavâidi İlmî't-Tefsîr*'inin adından da anlaşılacağı üzere ansiklopedik Ulûmu'l-Kur'ân tarzından farklı olarak metodolojik niteliğe sahip olduğu söylenmelidir.¹⁸ *Kavâid* kelimesine baktığımızda; “kaide” kelimesinin çoğulu olduğunu, sözlükte ise “kural, sınır” anlamlarına¹⁹ geldiğini görmekteyiz. *et-Teysîr'in* içinde de Kur'ân'ın tefsirinde yararlanılacak ilimlere değinilmekle birlikte tefsir yapılırken dikkat edilmesi gereken metodolojiye yönelik adımlar bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla Bulkîni'nin ve Süyûtî'nin eserleri Kur'ân ve tefsire dair ilimleri bilgi manzumesi olarak derlediği ansiklopedik bir tarzda eserlerken, Kâfiyecî'nin eseri ters yönde içinde Kur'ân ilimlerine dair bilgiler bulunmakla birlikte tefsir yapılmasında izlenecek yol ve kaide tarifi yapmak amacıyla telif edilmiş bir eser hüviyetindedir.

Kâfiyecî'den önce yazılmış olan Haris el-Muhasib'inin(243/857) *Fehmu'l-Kur'ân'ı*, Gazali'nin(505/1111) *Kanunu't-Tevîl'i*, Ebubekir İbn Arabî'nin (543/1148) *Kanunu't-Tevîl fi't-Tefsîr'i*, Ragıb el-İsfehani'nin(V/XI. yüzyılın ilk çeyreği) *Mukaddimetu Camii't-Tefsîr'i*, Tûfî'nin(716/1316) *el-İksîr fi Kavâidi İlmî't-Tefsîr'i*, İbn Teymiyye'nin(728/1328) *Mukaddime'si* de tefsir yapılırken dikkat edilmesi gereken metodoloji üzerine durmaktadır.²⁰ Özellikle Kâfiyecî'den önce yazılmış olan Tûfî'nin *el-İksîr fi Kavâidi İlmî't-Tefsîr*'inin ön sözünde tefsirde izlenecek yolu tarif etmesi tefsire yönelik metodoloji oluşturmak adına adımlar olduğunu teyit etmektedir. Tûfî mukaddimesinde “Kim benim koyduğum usule göre tefsir yazarsa, yazılan son kitap olsa da bu tefsir ilminde yazılmış ilk kitap olur.”²¹ demektedir. Tûfî bu sözleriyle tefsir edebiyatında kendisinden önce bir yöntem

¹⁸ Kâfiyecî'nin eserinin metodolojiye katkılarının ayrıntısı için bk. İsmail Cerrahoğlu, “Muhyiddin el-Kâfiyecî ve 'et-Teysîr fi Kava'id ilmi't-Tefsîr' Adlı Risalesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/1, (1962), 130, 131; Mehmet Demirci, *Tefsir Usulünün Felsefesi: et-Teysîr fi Kavâidi ilmi't-Tefsîr Örneği, Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*, ed. Bilal Gökçür, Necdet Yılmaz, Necmettin Gökçür, Ömer Kara, Muhammed Abay, Mustafa Karagöz (İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2011), 1/297, 304.

¹⁹ Halid b. Osman Sebti, *Kavâidu't-Tefsîr I-II* (yy.: Daru İbn Affan, 1997), 1/22-23; Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rumi, *Usulü't-Tefsîr Ve Menahicuhü*, 160-161.

²⁰ Selim Türçan, “Akademik Tefsir Çalışmalarında Alan ve Yöntem Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43/0, (2017) 76-77.

²¹ Tûfî Süleyman b. Abdilkavi b. Abdilkerim (v. 710), *el-İksîr fi Kavâidi İlmî't-Tefsîr*, thk: Muhammed Osman (Lübnan: Daru'l-İlmiyye, 2009), 41.

daireesinde hareket edilmediğini bu sebeple tefsire dair bir usul ortaya konulması gerektiğini kabul ederek eserini kaleme almıştır. Bu usul takip edildiğinde doğru anlama ulaşılabileceğini kural niteliğindeki iddialı sözlerinden anlaşılmaktadır. Tûfî'nin metodolojik incelemesi bedî', beyan ve meani yani belâgat ilimleri üzerinde oluşmuşken, Kâfiyecî'nin kaideleri dil aracına ek olarak mantık aracından da yararlanmaktadır. Ansiklopedik tarzdaki Ulûmu'l-Kur'ân eserlerinde ağırlıklı olarak Kur'ân ve tefsirle ilgili ilimler bulunmakla birlikte onlarda metodolojiye yönelik sadece edebü'l-müfessir bölümlerinin bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte edebü'l-müfessir bölümünün Zerkeşî'nin *Burhân*'ı ve Süyûtî'nin *Tahbîr*'inde ve *İtkân*'ında bulunmakla birlikte Bulkinî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm*'unda göremediğimizi de belirtmeliyiz.

3. Müelliflerin Hayatları ve Eserlerinin Genel Tanıtımı

Bulkinî'nin kadî'l-kudat²² şeklindeki meşhur lakabından anlaşılacağı üzere kadılık yapmış, hatta bu meslek annesinin babası ve kendi babasının kadılık yapması şeklinde kendisine de tevarüs etmiştir. Ayrıca Bulkinî'nin kadılık görevi sebebiyle sürekli fetvalarla vermekle meşgul olması ve seferlere katılması sebebiyle kendisine ulaşan ilimleri yazmaya zaman bulamamıştır. Nitekim kendisi hakkında "Eğer vakti olsaydı büyük âlim olabilirdi" denmiştir.²³ *Mevâki'u'l-Ulûm*'un muhtevasının Süyûtî'nin *İtkân*'ına ve Zerkeşî'nin *Burhân*'ına göre az olması da Bulkinî'nin bu yoğunluğundan kaynaklanmış olmalıdır.

Süyûtî'nin hocası Kâfiyecî de genç yaşlardan itibaren ilimle hemhal olmuş, Şam, Kudüs, Kahire gibi uzak bölgelere ilmî seyahatler yapmış, seçkin âlimlerden ilim almıştır. Bu âlimler arasında Osmanlı âlimi Molla Fenari, Hanefi fıkıh âlimi el-Bezzazi²⁴, kadı Bulkinî bulunmaktadır. Öğrencisi Süyûtî onun yanında on dört sene tahsilde bulunmuş, hocasını babası yerine koymuştur. Süyûtî hocası Kâfiyecî hakkında "Bana olan şefkat ve fedakârlığından dolayı ben Kâfiyecî'yi hocam değil babamdan sonra babam bilirdim, aramızda tam bir güven bağı bulunmaktadır" demiştir.²⁵

²²eş-Şurbeçî, Muhammed Yusuf, *el-İmâm es-Suyûtî ve Cuduhû Fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Dimeşk: Daru'l-Mektebe, 2001), 109.

²³ Şühbe Ebu's-Sıdk Takıyyuddin Ebu Bekr b. Ahmed b. Kadı, *Tabakatu's-Şafiiyye*, thk. Hafız Abdulhalim Han (Haydarâbâd: Matbaatu Meclisi Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1920), 4/114; Ebulhayr Şemsuddin Muhammed b. Abdirrahman es-Sehavi, *ed-Dav'u'l-Lami li ehlil Karni't-Tasi'* (Beyrut: Darulcıl, 1992), 4/111.

²⁴ es-Suyûtî, *Kitabu Bugyetu'l-Vu'ât fi Tabakati'l-Luğaviyyîn ve'l-Luğât* (yy.: Darulfikr, 1979), I/117.

²⁵ eş-Şurbeçî Muhammed Yusuf, *el-İmâm es-Suyûtî Vucuduhu fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 116.

Kâfiyecî'nin uzmanlık alanları arasında; tefsir, Arap dili ve belağatı, mantık, cedel fıkıh, münazara, tıp edebiyat, kelim ve felsefe bulunmaktadır. Mütehayyiz olduğu bu ilimler onun temel İslam ve fen bilimlerini kuşatacak düzeyde döneminde zirve bir âlim olduğunu göstermektedir. Sadece öğrenmekle kalmamış, ortaya koyduğu eserleri de orijinal nitelikte kendini göstermiştir. Tefsire kaideler koymak istediği *et-Teysîr fi Kavâidi İlmi't-Tefsîr*'iyle kendisiyle iftihar etmekte tefsir sahasında kendisini hiçbir âlimin geçmediğini savunmaktadır.²⁶

Süyûtî'ye bakacak olursak onun babası da ilim ehli bir insan olup Süyûtî'nin yetişmesi adına uğraş vermiştir.²⁷ Süyûtî sünnete bağlılığı ve selefın yolunu izlemesiyle bilinen bir zattu.²⁸ Süyûtî'nin teliflerine başlaması 866 yılında 17 yaşındayken hocası Bulkinî'nin takriz ettiği *Şerhu'l-İstiâze ve'l-Besmele* eseriyle olmuştur.²⁹ İlim noktasında kendini geliştirmiş ve eserlerini yazmış olsa da ilmi noktada intihal zafiyeti bulunduğu çeşitli âlimler tarafından iddia edilmiştir. Zamanında yaşayan Sehavi de bunlar arasında yer almaktadır. Bu sebeple Süyûtî ile aralarında husumet oluşmuş; Süyûtî Sehâvî'ye *el-Kavi fi'r-Reddi ale's-Sehavi* adlı reddiyesiyle teker teker cevap vermiştir.³⁰

İlmi faaliyetler noktasında araştırma, ders verme ve kitap yazmayı eş zamanlı olarak yürüten Süyûtî yaptığı bu çalışmalarını Kur'ân, hadis, fıkıh, edebiyat dâhil olmak üzere pek çok ilim dalında yürütmüştür. Süyûtî kendisinin her konuda naklî-aklî dengeyi sağlayacak şekilde telifler yapabilme kapasite ve birikimine sahip olduğunu belirterek ilimde olan ustalığını ifade etmiştir. Süyûtî'nin yazdığı kitap sayısı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Kendisi eserinde yaklaşık 300 eser kaleme aldığını ifade

²⁶ Kâfiyecî, *et-Teysîr fi Kavâidi İlmi't-Tefsîr*, thk. İsmail Cerrahoğlu (Ankara: Neşriyyatu Külliyyeti'l-İlahiyyat Camiatu Ankara, 2. Basım, tsz.), 10-12, 15-16; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuat, fi Tabakati'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebulfadl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye 1979), I/118; İsmail Cerrahoğlu, "Muhyiddin el-Kâfiyecî ve 'et-Teysîr fi Kava'idi ilmi't-Tefsîr' Adlı Risalesi", 127-132.

²⁷ Celaleddin es-Süyûtî, *Te'yîdü'l-Hakikati'l-Âliyye ve Teşhidu'l-Tariki's-Şâzeliyye* (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-İlmiye, 1971), 21.

²⁸ eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, 81-86.

²⁹ eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, 92-93.

³⁰ Süyûtî'ye yönelik eleştirilerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Enbiya Yıldırım, "Süyûtî'ye Yöneltilen Suçlamalar, (Sehavi-Süyûtî çekişmesi Bağlamında)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, (2006), 153-156; Recep Aslan, "İmam Süyûtî'ye Muasırları Tarafından Yöneltilen Eleştiriler", *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı (The Criticism Culture and Morality of Tolerance in Islamic Thought(International Symposium))*, ed. Mahsun Aytepe-Teceli Karasu (İstanbul: Ensar neşriyat, 2019), III/458-463.

etmektedir.³¹ Süyûtî'nin müellefat sayısının çok almasının nedenleri arasında küçük yaşta ilmî eğitim alarak eserler yazması, teliflerini hızlı şekilde ortaya çıkarması, kırk yaşına gelince uzlete girip kendini kitap yazmaya ve ibadete adanması, kendisine yöneltilen tenkitlere cevaplar yazması ve en önemlisi kendisinden önce yazılmış olan eserleri özetlemek yahut onlara ilaveler yapmak suretiyle kapsamlı eserler telif etmesi onun eser sayısının kabarık olmasını sağlamıştır.³²

4. Eserlerin Yazıldığı Tarihi Arka Plan

Bulkınî ve Süyûtî'nin kaleme aldığı ansiklopedik Ulûmu'l-Kur'ân eserlerinin ve Kâfiyecî'nin ele aldığı kavâid tarzında yazılan eserin tarihi arka planına baktığımızda müelliflerin hicri sekizinci asırdan onuncu asrın başlarına kadar yaşadıklarını görmekteyiz. Eserler yazıldıkları tarihi ve sosyal ortamın ürünü oldukları için müelliflerin yaşadığı tarihi arka plana bakmak eserleri sağlıklı değerlendirebilmek adına veri sunacaktır.

Hicri yedinci yüzyılda İslam dünyasına gerçekleşen Moğol istilasıyla Hülagu'nun Bağdat'ı harabeye çevirmesiyle kütüphaneler yakılmış ve İslamî ilim mirası yok olma noktasına gelmiştir.³³ Bu ilmî mirası tekrar toparlamak ve sonraki kuşaklara aktarmak isteyen âlimler ilmi tedvin için var güçleriyle çalışmışlardır. Bulkınî'nin ve Süyûtî'nin ansiklopedik Ulûmu'l-Kur'ân tarzı eserleri de Kur'ân ilimlerini toplamalarının bir gerekçesi bu olmalıdır. Ayrıca bu eserlerin yazıldığı dönemde hâkim olan Memlükler (h. 647-922) devrinde İslami ilimler alanında orijinal eserlerden ziyade daha önce sistemleşmiş olan ilimlere şerh ve haşiyeler yapılmaya başlanmıştır. Bu sebeple Memlükler zamanında şerh ve ansiklopediler ünlüdür.³⁴ Memlüklerin ilme önem vermiş olması doğudan ve batıdan âlimlerin buraya gelmesini ve pek çok alandaki uzman ilmin burada toplanmasını sağlamış bu alanlarda ansiklopedik eserler yazılması hızlanmıştır.³⁵ Bu tarihi arka plana bakıldığında Ulûmu'l-Kur'ân edebiyatında yazılmış olan *Mevâki'u'l-Ulûm*'un Bulkınî'nin ulaşabildiği Kur'ân ilimlerini derlemek adına yazmış olmasını da anlamlı kılmaktadır.

³¹ Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuat, fi Tabakati'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebulfadl İbrahim, I/3-6.

³² eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, 178-188.

³³ İbn Kesir, İmaduddin Ebulfida ed-Dimeşki, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1977) XIII/201-203.

³⁴ H. İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit (İstanbul: Kayhan yayınları, 1986), V/121-125.

³⁵ Salih Yusuf, *Bedruddin el-Ayni ve Eseruhu fi ilmi'l-Hadis* (Beyrut: Daru'l-Besairu'l-İslamiyye, 1987), 15.

Ansiklopedik tarzda Ulûmu'l-Kur'ân yazan bir diğer müellif Süyûtî'dir. Süyûtî *Tahbîr fi İlmi't-Tefsir* adlı eserini *Mevâki'u'l-Ulûm*'unu gördükten sonra *İtkân*'ı ise *Burhân*'ı görünce *Tahbîr*'in yetersiz olduğunu anlaması sebebiyle genişleterek yazmış olmasını yaşadığı dönemin hususiyetleriyle doğrudan alakalı olduğunu düşünmekteyiz. Zira Süyûtî'nin yaşadığı zaman dilimi Hülagu'nun Moğol istilasının gerçekleştirdiği yedinci yüzyıldan iki yüzyıl sonrasına denk gelmekte, *Tahbîr*'in ve *İtkân*'ın Moğol savaşı sonrası ilmi toparlanmayı gerçekleştirme adımları olduğunu görmek mümkündür. Nitekim *İtkân*'ın kendi zamanına kadar yazılan Ulûmu'l-Kur'ân tarzı eserlerin en geniş olması da bu amacı gerçekleştirmeye yönelik isteğinin göstergesidir.

Moğol saldırılarının bir diğer sonucu bu saldırılara sebep olan durumları çözümleyerek engellemeye çalışan âlimlerin ortaya çıkmasıdır. Bu düşünürler, İslam Dünyasına yönelik gerçekleşen doğudan Moğol saldırılarının, batıdan Haçlı seferlerinin saldıranlarının gerekçesini siyasi ve itikadi mezhepler arasındaki ayrıklılara ve birliğin oluşmamasına bağlamışlardır. İslam birliğinin gerçekleştirmenin Kur'ân'ı yorumlamada dilin kurallarına dayanılırsa mümkün olacağını düşünenler ortaya çıkmıştır. Nitekim Kâfiyecî'nin *Teyisîr*'i de bu dönemde yazılmış olan eserler arasında Kur'ân'ın anlaşılmasında dili ön plana çıkaran eserlerdendir.

Kâfiyecî çeşitli alanlarda uzman olmakla birlikte *et-Teyisîr* gibi bir eserin kendisinden önce yazanın bulunmadığını düşünmektedir. Muhtemelen o tefsirde kullanılacak dil-mantık şeklindeki alet ilimlerini ve bunların kullanımlarıyla ilgili kaideleri göstermek adına yazılan ilimler babında bunu kastetmiştir. Kâfiyecî'nin dile verdiği ehemmiyet onun İbnü'l-Hâcib'in(646/1249) nahiv alanında yazdığı *el-Kafiye* eseriyle çok hemhal olduğu için *Kâfiyecî* lakabıyla anılmıştır.³⁶ Nahiv ilmine verdiği önem onun *et-Teyisîr*'ini dil üzerine oluşturmasını da sağlamıştır. Dil konusundaki uzmanlığını gösteren bir diğer delil onun Şam'da Zemahşerî'nin *Keşşaf*'ını mütalaa ederek okumalar yapmasıdır.³⁷ Özetle Moğol istilasının ve haçlı seferlerinin hem Bulkîni ve Süyûtî'nin ansiklopedik tarzdaki eserlerini hem de Kâfiyecî'nin dil üzere kurguladığı kavâid tarzı *Teyisîr*'ini yazmasını sağlamıştır.

³⁶ Hasan Özer, "Kâfiyecî ve Kitabul-Kur'ân Ferah ve's-Surür fi Beyani'l-Mezahibî'l-Erbea Adlı Eseri, *İslâm Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 12, (2008), 277.

³⁷ Sayrafî Ali b. Muhammed el-Cevheri, *İnbau'l-Hesr Bi Ebnai'l-Asr*, thk. Hasan Habeşi (Kahire: Daru'l-Fikr, 1970), 357.

5. Eserlerde Yararlanılan Kaynaklar

İlmî bir kitap yahut akademik bir kitap kaleme alınırken literatür oldukça önemlidir. Bu literatürün hangi kitaplara ağırlık verdiği kitabın konusuyla doğrudan alakalıdır. Ansiklopedik Ulûmu'l-Kur'ân kitaplarının; Kur'ân'a, Kur'ân ilimlerine ve Kur'ân tarihine dair bilgilerden ve rivayetlerinden oluştuğunu zikretmiştik. Bu bağlamda incelediğimiz *Mevâki'u'l-Ulûm'un*, *Tahbîr'in* ve *İtkân'ın* da ağırlıklı olarak hadis kitaplarına yer verdiğini görmekteyiz. Dolayısıyla bu eserler Kur'ân ilimleriyle ilgili kendilerine ulaşan bilgileri ve rivayetleri bünyesinde toplayarak mevcut manzumeyi derleme mahiyetinde yazılmışlardır.

Mevâki'u'l-Ulûm'un, *Tahbîr'in* ve *İtkân'ın* rivayete ağırlık verdiği için nakil kaynaklarına dayandıklarını görüyoruz. Bu doğrultuda hadiste otorite sayılan sahihayn kabul edilen Buhari ve Müslim'den çokça istifade etmişler, ayrıca kütübü tis'a'ya sahihayn haricinde Ebu Davud'un, Tirmizi'nin, Nesai'nin, İbn Mace'nin ve Darimi'nin *Sünen*'lerinden, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden, İmam Malik'in *Muvatta*'sından yararlandıkları görülmektedir.

Bulknî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm'da* ve Süyûtî ise *Tahbîr'de* ulaşabildikleri Ulûmu'l-Kur'ân'a dair rivayetlerin kaynaklarından yararlanmışlardır.³⁸ Bu sebeple hadis ilimleri, hadis şerhleri, tabakat kitapları, sika kitaplardan istifade etmişlerdir. Bulknî'nin aktardığı rivayetlerde kaynak vermesine karşın Süyûtî'nin yer yer o rivayetleri aynı halde aldığı halde bazen de herhangi bir kaynağa yer vermediğini görmekteyiz. Bunun sebebi hacimli olan *Tahbîr'i* daha da genişletmek istememesi olabilir. Mesela *mübhematu'l-Kur'ân* kısmında Tahrim suresinin 4. ayeti hakkında Süyûtî Bulknî'nin aktardığı rivayeti aynen aktarmış, ancak bu rivayetin kaynağını Bulknî İbn Abbas'tan rivayet edilen ve sahihi Buhari'de geçen hadis olduğunu göstermişken, Süyûtî'nin *Tahbîr'*inde rivayetin sadece aktararak geçildiğini görmekteyiz.³⁹

İtkân'a baktığımızda ise orada yer alan kaynakların diğer iki ansiklopedik esere göre daha kabarık olduğunu görüyoruz. Günümüze ulaşan en kapsamlı Ulûmu'l-Kur'ân ansiklopedisi olması ve yine hacimli olan

³⁸ Süyûtî'nin *Tahbîr'de* rivayetleri ele alırken oluşturduğu hiyerarşik delil sıralamasının ayrıntıları için bk. Halil Deniz, *İmam Süyûtî'nin "et-Tahbîr fi İlmî't-Tefsîr" Adlı Eserinin Ulûmu'l-Kur'ân Açısından İncelenmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 87.

³⁹ Bulknî, *Mevâki'ul-Ulûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 177; Süyûtî, *et-Tahbîr fi İlmî't-Tefsîr*, thk. Doktor Fethi Abdulkadir Ferid (Riyad: Daru'l-Ulûm, 1982), 405.

Zerkeşî'nin *Burhân'ından* alıntılar yapması bunu sağlamıştır. *Tahbîr'den* farklı olarak Süyûtî *İtkân'da* garibu'l-Kur'ân hakkındaki mürsel hadislerden, ulaşabildiği müsnedler dışında ona rivayet sağlayabilecek her türlü hadis kitabından yararlanmıştır. *Emsalu'l-hadisten*, ahâd ve mesanî kitaplarından yararlanmıştır.

Bulkinî'nin kendisinden önce yazılmış olan ansiklopedik Ulûmu'l-Kur'ân kitabında yararlandığı kaynaklar arasında *Fununu'l-Efnan* yer almazken, İbnu'l-Cevzi'nin *Zadu'l-Mesir Fi İlmi't-Tefsir*'ine ulaştığı görülmektedir.⁴⁰ *Zadu'l-Mesir'in* o dönemde daha yaygın ve ulaşılabilir eser olması muhtemeldir. Bununla birlikte kıraat, mecazu'l-Kur'ân,⁴¹ meanî'l-Kur'ân,⁴² ahkamul-Kur'ân gibi Kur'ân ilimlerine dair müstakil konu başlıklarıyla ilgili kitaplardan yararlandığını görmekteyiz. Buna ek olarak müfessirlerin tefsirlerinden yararlandığını bu tefsirlerin ekserisinin dirayet tefsiri olduğunu bununla birlikte⁴³ Taberi'nin *Cami'u'l-Beyân*⁴⁴ ve Begavî'nin *Me'âlimu't-Tenzil*'inden⁴⁵ de rivayet olarak yararlandığını görmekteyiz.⁴⁶ Süyûtî'nin *Tahbîr*'de hocası Bulkinî gibi *Fununu'l-Efnân*'dan alıntı yapmazken *İtkân'da* alıntı yapmış olması⁴⁷ *Tahbîr*'i yazdıktan sonraki süreçte *Fununu'l-Efnan'a* ulaşabildiğini göstermektedir. Ancak Zerkeşî'nin *Burhân'ında* *Fununu'l-Efnan*'dan yararlandığına dair bir kanıt ulaşamadığımız için Süyûtî'nin *Burhân*'dan hareketle *Fununu'l-Efnan'a* ulaştığını söylememiz mümkün görünmemektedir. Bunun dışında Süyûtî

⁴⁰ Bulkinî, *Mevâki'ul-Ulûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 135.

⁴¹ Mecazu'l-Kur'ân örnekleri için bk. Bulkinî, *Mevâki'ul-Ulûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 100, 101, 105, 109, 110, 126.

⁴² Meanî'l-Kur'ân örnekleri için bk. Bulkinî, *Mevâki'ul-Ulûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 113, 122,

⁴³ İbn Atıyye Muharreru'l-Veciz örneği için bk. Bulkinî, *Mevâki'ul-Ulûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 116, 153; Mâverdi örneği için bk. Bulkinî, *Mevâki'ul-Ulûm*, 13.

⁴⁴ Kurtubî'nin *Ahkanu'l-Kur'ân'ından* yararlandığı örnekler için bk. Bulkinî, *Mevâki'ul-Ulûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 34 *Keşşaf* örnekleri için bk. Bulkinî, *Mevâki'ul-Ulûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 154, 159, 169 Fahreddin Razi'nin *Mefatihul-Gayb* örnekleri için bk. Bulkinî, *Mevâki'ul-Ulûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 164; Fahreddin Razi'nin *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Azim* örnekleri için bk. Bulkinî, *Mevâki'ul-Ulûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 174; Nesefî'nin *Medâriku't-Tenzil ve Hakaiku't-Tenzil* örnekleri için bk. Bulkinî, *Mevâki'ul-Ulûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 176.

⁴⁵ İbn Kesir'in *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Azim* adlı kitabından alıntı örnekleri için bk. Süyûtî, *et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsir*, thk. Doktor Fethi Abdulkadir Ferid, 111.

⁴⁶ Taberi'den yararlandığı örnekler için bk. Bulkinî, *Mevâki'ul-Ulûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 33, 34.

⁴⁷ *İtkân*'daki *Fununu'l-Efnân* örnekleri için bk. Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebulfadl İbrahim (yy.: el-Hey'etu'l-Misriyye 1394/1974), I/242; II/122, 129, 133.

Tahbîr'de müstakil Kur'ân ilimleri konularından nasih-mensuh, müteşabihul-Kur'ân, garibul-Kur'ân, müşkilul-Kur'ân gibi kitaplardan istifade etmiştir.⁴⁸ Süyûtî *Tahbîr'de* Bulknî gibi ekseriyetle dirayet tefsirlerinden yararlanırken rivayet tefsirlerinden Taberi ve Begavî'ye ek olarak İbn Kesir'in *Tefsiru Kur'âni'l-Azim*'inden de istifade etmektedir.⁴⁹ Ayrıca Süyûtî *Tahbîr'de* yararlandığı *Mevâki'u'l-Ullûm*'un yazarı Bulknî'nin ismini zikrederek onun yer yer isabetli görüşte olmadığını söyleyerek onu eleştirmiştir.⁵⁰ Bazı yerlerde Süyûtî hocası Bulknî'nin yaptığı bölümlemelerden farklılıklarda bulunduğunu ifade etmiştir. Mesela Bulknî firaşi ve nevmî konularını birlikte işlemiş ancak Süyûtî bunu ayrı olarak işlemenin uygun olduğuna kanaat getirmiştir.⁵¹ Süyûtî gerek *Tahbîr'de* gerekse *İtkân'da* Kâfiyecî'nin *Teyisir*'inden yararlanmıştır.⁵²

Ele aldığımız eserlerin ahkamu'l-Kur'ân tefsirlerinden ve fıkıh usulü eserlerinden yararlandığını görmekteyiz. *Mevâki'u'l-Ullûm* Kurtubi'nin (671/1273) *Ahkamu'l-Kur'ân*'ından sebebi nüzul konusunda yararlanmıştır.⁵³ Karafi'nin (684/1285) *Şerhu'l-Mahsûl* adlı eserinden lafzın mantûk ve mefhûmuyla alakalı konuda yararlanmıştır.⁵⁴ Fıkıh usulü kaynağı Mervezî'nin (489/1096) *Kavaiti'u'l-Edille fi'l-Usul'ünden*⁵⁵ ve Şâfiî'nin (204/820) *er-Risale*'sinden yararlanmıştır.⁵⁶ Bulknî mutlak-mukayyed konusunda *Kavaiti'u'l-Edille'den*, umum-hususla ilgili açtığı bölümde *Risale'den* yararlanmıştır. Süyûtî ise *Tahbîr'de* Şâfiî'nin bir diğer kitabı *el-Ümm*'ünden,⁵⁷ Kurtubi'nin *el-Camiu'l-Ahkami'l-Kur'ân*⁵⁸ ve Nevevî'nin (676/1277) *Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb*⁵⁹ adlı eserlerinden sık sık yararlanmıştır. Şâfiî'nin eserinden

⁴⁸ Bunlar arasında yer alan İbn Kuteybe'nin *Tevîlu Müşkili'l-Kur'ân*'ından alıntınların bir kısmı için bk. Süyûtî, *el-İtkân fi Ullûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali, 1/221.

⁴⁹ İbn Kesir'in *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim* adlı kitabından alıntı örnekleri için bk. Süyûtî, *et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsir*, thk. Doktor Fethi Abdulkadir Ferid, 111.

⁵⁰ Bulknî'den alıntı yaptığı yerlerden bazıları için bk. Süyûtî, *et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsir*, 53, 74, 83, 129, 312 vd. Süyûtî'nin hocası Bulknî'yi eleştirdiği yerlerden bir kısmı için bk. Süyûtî, *et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsir*, thk. Doktor Fethi Abdulkadir Ferid, 79, 245.

⁵¹ Süyûtî, *et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsir*, thk. Doktor Fethi Abdulkadir Ferid, 84.

⁵² Süyûtî, *et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsir*, thk. Doktor Fethi Abdulkadir Ferid, 118.

⁵³ Bulknî, *Mevâki'ul-Ullûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 34.

⁵⁴ Bulknî, *Mevâki'ul-Ullûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 118.

⁵⁵ Bulknî, *Mevâki'ul-Ullûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 148.

⁵⁶ Bulknî, *Mevâki'ul-Ullûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 133.

⁵⁷ Şâfiî'nin eserlerinden yararlandığı yerler için bk. Süyûtî, *et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsir*, thk. Doktor Fethi Abdulkadir Ferid, 236, 323.

⁵⁸ Kurtubi'den yararlandığı yerler için bk. Süyûtî, *et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsir*, thk. Doktor Fethi Abdulkadir Ferid, 305.

⁵⁹ Nevevî'den yararlandığı yerler için bk. Süyûtî, *et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsir*, thk. Doktor Fethi Abdulkadir Ferid, 146, 436.

umum-husus konusunda ve adabu'l-müfessir (müfessirlerin donanımları) konusunda istifade etmiştir. Kurtubî'nin eserinden Kur'ân'daki ayetlerin birbirine faziletleri konusunda yararlanmıştır. Nevevî'nin eserinden muavvizeteynin Kur'ân'dan eksik olup olmadığı konusundaki ihtilaflar konusunda yararlanmıştır. *İtkân*'a bakıldığında fıkıh ile ilgili kaynakların da bol olduğu görülmektedir. *İtkân*'da ahkamu'l-Kur'ân kitaplarından ve usulu fıkha dair pek çok eserden ayrıca fetvalara dair eserlerden istifade etmiştir.

Öte yandan müelliflerin kendi itikadi yönelimleri; eserlerinde yer alan gerek karşıt gördükleri gruplara yönelik eleştirilerinde gerekse kendi görüşlerini savundukları da görülmektedir. Bu minvalde özellikle Ulûmu'l-Kur'ânla ilgili tefsir edebiyatı ansiklopedisi yazan müellifler ehli hadis taraftarı bir çizgiyi takip eden bir yol izledikler için kelamî grupların tefsirini de tenkit etmişlerdir. Bulkîni Zemaşerî'nin *Keşşaf*'ından yararlanmakla birlikte⁶⁰, mutezili görüşlerini tasvip etmediğini göstermek açısından Ahmed b. Muhammed b. Mansur b. el-Müneyyir'in (683/1284) *el-İntisaf fima Tedammenehu el-Keşşaf mine'l-İtizal* adlı eserinden de yararlanmıştır. Bulkîni, fasl ve vasıl konusunda Zemaşerî'nin görüşünü kabul etmeyip bunu vehim olarak görmüş, *el-İntisaf* adlı kitaptan yararlanarak bu görüşünü kuvvetlendirmiştir.⁶¹ *Tahbîr*'de de Süyûtî Bulkîni gibi *Keşşaf* tan yararlanmış ve farklı bir âlim olan Takiyyuddin es-Sübki'nin(756/1355) *el-İnkıfâf an İkrâi'l-Keşşaf'ından* yararlanarak⁶² yine itizali görüşleri benimsemediğini göstermiştir. Süyûtî'nin; *Tahbîr*'in tevriye, istihdam ve kinaye-ta'riz⁶³ adlı belağatla ilgili bölümünde dil konusunda uzman olan ve *el-Keşşaf*'ı meani ve beyan ilimlerini temel alarak yazan⁶⁴ Zemaşerî'den yararlandığını görüyoruz. Süyûtî *İtkân*'da ise selef akidesine uygun şekilde *Akidetu's-Selef*'ten ve İbn Kudame'nin *İsbatu Sıfati Uluvv*'ünden yararlanmıştır. Yine selefî Hanbelî âlim İbn Kudame'nin(620/1223) *İsbatu Sıfati Uluvv* adlı kitabından yararlanması da selefî görüşü desteklediğini gösteren ve Ulûmu'l-Kur'ân kitaplarının ehli hadis çizgisinde ilerlediğini gösteren bir delildir.

⁶⁰ Bulkîni, *Mevâki'ul-Ullûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 76, 159, 169.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Bulkîni, *Mevâki'ul-Ullûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 159.

⁶² Süyûtî, *et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsir*, thk. Doktor Fethi Abdulkadir Ferid, 296.

⁶³ Süyûtî, *et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsir*, thk. Doktor Fethi Abdulkadir Ferid, 233.

⁶⁴ Zemaşerî tefsini yazma yöntemini ve amacını mukaddimesinde izah etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Zemaşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki Çavamidi't-Tenzil* (Beirut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1407), I/2.

Görüldüğü üzere Bulknî daha az kaynaktan yararlanırken, *Tahbîr*'de biraz ilaveyle, *İtkân*'da ise Zerkeşî'nin de sağladığı literatür katkısıyla dolgun bir kaynak listesiyle Süyûtî karşımıza çıkmaktadır. Yararlanılan hadis, tefsir, fıkıh, kelam gibi kaynaklar ortak olmakla birlikte bu ilim dallarına ait kaynakların çeşitlilik yelpazesi *İtkân*'a doğru artmıştır. Ele aldıkları eserler arasında temel kaynaklar bulunmakla birlikte, zamanın verdiği imkânlarla ulaşabildikleri eserlerden yararlanmışlardır. Bununla birlikte *Fununu'l-Efvan*'dan sadece *İtkân*'da istifade edilebilmesi ulaşılabilen ve yararlanılan kaynakların ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Kavâid türü⁶⁵ *et-Teyşir'e* baktığımızda ise tefsir ve hadis kaynaklarından⁶⁶ yararlandığını görüyoruz. Öte yandan Kâfiyecî'nin eserinde çok fazla kaynağa atıf yaptığı görülmemektedir.⁶⁷ Hadis kaynaklarından *Sahihayn*'dan, Ebu Davud'un, Tirmizi'nin ve İbn Mace'nin *Sünen*'inden ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden rivayetlere yer vermektedir. Ayrıca tefsirle ilgili kaynaklar arasında yer alan Taberî'nin *Camiu'l-Beyan*'ından,⁶⁸ Maturudî'nin(333/944) *Tevilatu'l-Kur'ân*'ından,⁶⁹ Nevevî'nin (676/1277) *et-Tibyan fi Adabi Hameleti'l-Kur'ân*'dan,⁷⁰ Ebu Ubeyde'nin *Mecazu'l-Kur'ân*'ından⁷¹ ve son olarak Cevherî'nin *Tacu'l-Luğa*'sından⁷² yararlanmışlardır.

6. İçerikleri Bakımından Eserlerin Ortak ve Orijinal Yönleri

Mevâki'ul-Ulûm yazarı Bulknî bu eseri yazmasının amacını dersler için istifade edilecek bir kitap olması yani ders kitabı olması amacıyla yazdığını söylemektedir.⁷³ Ayrıca bu kitabın özgün olmadığını âlimlerin eserlerinden faydalanarak yazdığını söylemesiyle⁷⁴ de anlıyoruz. Önceki başlıkta da söylediğimiz gibi Bulknî ağırlıklı olarak hadis ve hadis usulü kitaplarından yararlanmasını, tefsir ilminin ilk zamanlar hadis ilmi çatısı

⁶⁵ Kavâid kavramı ve kavâid türü eserlerin mahiyetine dair bilgi "İlim-Ulûm ve Kavâid Kavramlarının Mahiyeti ve Eserlere Tesiri" başlıklı kısımda verilmişti.

⁶⁶ Hadis kaynaklarından yararlandığı yerler için bk. Kâfiyecî, *et-Teyşir fi Kavâidi İlmî't-Tefsir*, 5,7, 9, 17, 24, 50, 51, 53.

⁶⁷ Mevcut kaynakların tespitinin bir kısmını İsmail Cerrahoğlu tahkik ettiği çalışmasında yapmıştır. Kâfiyecî, *et-Teyşir fi Kavâidi İlmî't-Tefsir*, thk. İsmail Cerrahoğlu (Ankara: Neşriyyatu Külliyyeti'l-İlahiyyat Camiatu Ankara, 2. Basım, tsz.).

⁶⁸ Kâfiyecî, *et-Teyşir fi Kavâidi İlmî't-Tefsir*, thk. İsmail Cerrahoğlu, 9.

⁶⁹ Kâfiyecî, *et-Teyşir fi Kavâidi İlmî't-Tefsir*, thk. İsmail Cerrahoğlu, 5-6.

⁷⁰ Kâfiyecî, *et-Teyşir fi Kavâidi İlmî't-Tefsir*, thk. İsmail Cerrahoğlu, 18.

⁷¹ Kâfiyecî, *et-Teyşir fi Kavâidi İlmî't-Tefsir*, thk. İsmail Cerrahoğlu, 15.

⁷² Kâfiyecî, *et-Teyşir fi Kavâidi İlmî't-Tefsir*, thk. İsmail Cerrahoğlu, 15.

⁷³ Bulknî, *Mevâki'ul-Ulûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 27.

⁷⁴ Bulknî, *Mevâki'ul-Ulûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 27.

altında yer almasına bağlamaktadır.⁷⁵ Bulkinî'nin bu söyleminden onun tefsir ilmini müstakil hale getirmek ve hadisten ayırarak onun ilimlerini ortaya koymak için *Mevâki'ü'l-Ulûm*'u yazdığını anlıyoruz. Yine Süyûtî daha sonra *İtkân*'ın mukaddimesinde; tefsir ilminin hadis ilmi gibi istihlâhlarının bulunmadığını bunu ilk yapanın Bulkinî olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu eseri yeterli görmeyerek daha ayrıntılı bir tefsir istihlâhı manzumesi için *İtkân*'ı kaleme alacağını söylemektedir.⁷⁶ Gerek hicri yedinci yüzyıldan sonraki derleyicilik özelliği gerekse hususi olarak tefsir ilimleriyle ilgili birikiminin yetersiz görülmesi Ulûmu'l-Kur'ân ansiklopedilerinin yazılmasını gerekli kılmıştır.

İncelediğimiz eserlerden Ulûmu'l-Kur'ân edebiyatında olanların pek çok ortak konuya sahip oldukları gibi farklı konulara da sahip olduklarını görmekteyiz. Bunları tablolar halinde göstererek aralarındaki etkileşimin niceliğini göz önüne sermek istiyoruz.

6. 1. *Mevâki'ü'l-Ulûm, Tahbîr ve İtkân*'ın İçerdiği Ortak Konular ve Başlıkları

	Mevâki'ü'l-Ulûm	et-Tahbîr fî ilmi't-tefsîr	İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân	227
1	Mekkî-medenî	Mekkî-medenî	Mekkî-medenî	
2	Seferî-hadarî	Seferî-hadarî	Seferî-hadarî	
3	Leylî ve neharî	Nehari ve leyalî	Nehari ve leyalî	
4	Sayfi-şitaî	Sayfi-şitaî	Sayfi-şitaî	
5	Firaşî	Firaşî	Firaşî ve nevmî	
6		Nevmî		
	Esbâb-ı nüzûl	Esbâb-ı nüzûl	Marifetu	

⁷⁵ Bulkinî, *Mevâki'ü'l-Ulûm*, thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab, 28.

⁷⁶ Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali, I/32.

7			sebebi'n-nüzûl
8	Evvelu mâ nezele	Evvelu mâ nezele ve âhiru mâ nezel	Evvelu mâ nezele
9	Ahiru ma nezele		Âhiru mâ nezele
10	Mütevâtir, âhâd, şâzz	Mütevâtir, âhâd, şâzz	Marifetu mütevâtir meşhur âhâd şâzz mevzû' ve müdrec
11	Ruvât ve huffâz	Ruvât ve huffâz	Marifetu huffâzihî ve ruvâtihî
12	Vakıf ve ibtidâ	İbtidâ ve vakıf	Marifetu vakıf ve ibtidâ
13	İmâle	İmâle	İmale ve fetih ve mâ beynehumâ
14	Medd	Medd	Medd ve kasır
15	Tahfif-i hemze	Tahfif-i hemze	Tahfif-u'l-hemz
16	İdgâm	İdgâm	İdgâm, izhâr, ihfâ, iklab
17		İhfa ve iklab	
18		Mehâricu'l-hurûf	
19	Garîb	Garîb	Marifetu garîbihî
20	Muarreb	Muarreb	Marifetu irabihi
21	İstiâre	İstiâre	Teşbihuhû ve istiâratuhû

22	Teşbîh	Teşbîh	
23	Âmmu'l-mubkî alâ umumihî	el-âmmu'l- bakî alâ umumihî	Ammuhu ve hassuhu
24	Âmmu'l-mahsûs ve âmmu'llezî urîde bihî el-husûs	Âmmu'l- mahsûs ve âmmu'llezî urîde bihî el-husûs	
25	Mâ hasa fihî el- Kitabu es-Sünnete ve mâ hassat fihî es- Sünnetü el-Kitabe	Mâ hasa fihî el-kitabu es-sünnete ve mâ hassat fihî es- sünnetü el-kitabe	
26	Mücmel- mübeyyen	Mücmel- mübeyyen	Mücmeluhû ve mübeyyenuhû
27	Mutlak- mukayyed	Mutlak- mukayyed	Mutlakuhû ve mukayyeduhû
28	Nasih ve mensuh el-malumu'l-müddet	Nasih ve mensuh	Nasihuhu ve mensûhuhu
29		Ma amile bihi vahidun sümme nusiha	
30	Fasıl ve vasıl	Fasıl ve vasıl	Fevasıl-u'l-ây
31	İcaz ve itnab	İcaz, itnab, müsavat	İcaz ve itnab
32	el-Esma ve'l- künâ ve'l-elkâb	el-Esma	Fîma vaka'a fi'l- Kur'ân mine'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-elkâb
33		El-Küna ve'l- elkab	
34	Mübhemât	Mübhemât	Mübhemât

Görüldüğü üzere ele aldığımız eserler başlıklarının isimlendirmelerinde ufak farklılıklar olmakla birlikte aynı konuyu otuz dört bâbda ele almaktadır. Özellikle *Mevâki’u’l-Ulûm*’dan *İtkân*’a doğru gidildiğinde *İtkân*’ın daha kapsayıcı başlıklar içerdiğini görmekteyiz. Mesela *İtkân*’da “ammuhu ve hassuhu” şeklinde genel isim verilen başlık *Mevâki’u’l-Ulûm*’da ve *Tahbîr*’de birden fazla başlık halinde incelenmiştir. Eserlerin içeriklerine baktığımız zaman Süyûtî’nin *Tahbîr*’de *Mevâki’u’l-Ulûm*’dan büyük ölçüde yararlandığını hatta Süyûtî’nin ufak bazı ilaveleri bulunmakla birlikte Bulkıñî’nin ifadeleriyle birebir aynı şekilde alt başlıkları yazdığını tespit etmekteyiz.⁷⁷ *İtkân*’ın ise *Tahbîr*’den ve Zerkeşî’nin *Burhân*’ından alıntılar yapılarak yazıldığını görmekteyiz.⁷⁸

Tahbîr’de *Mevâki’u’l-Ulûm*’da yer alan rivayetlere aynen yer verdiği ve açıkça oradan aldığını beyan ettiği *Mevâki’u’l-Ulûm*’a ek olarak kendi kanaatlerini belirtmek suretiyle Bulkıñî’yi yer yer eleştirdiği görülmektedir. Bununla birlikte Süyûtî *Tahbîr*’de *Mevâki’u’l-Ulûm*’dan bütün rivayetleri ve Bulkıñî’nin görüşlerini aynen almamış yalnızca ihtiyaç gördüğü yerleri aynen ya da kısmen almıştır. Ayrıca *Tahbîr*, *Mevâki’u’l-Ulûm*’dan başka rivayetlere de yer vermiştir.

İtkân kendisinden önce yazılan *Mevâki’u’l-Ulûm* ve *Tahbîr*’le karşılaştırıldığında Süyûtî’nin bu iki eseri gözden geçirdiği açıkça görülmektedir. *İtkân* bölümleri oluştururken ilgili rivayetleri kullanmış ancak iki kitaptan farklı olarak daha kapsamlı ve sistemli bir eser kaleme almıştır. Bu bağlamda *İtkân*’ın *Tahbîr*’den bazı bölümleri aynen alması tıpkı *Tahbîr*’de *Mevâki’u’l-Ulûm*’dan bazı bölümleri birebir almasına benzemektedir. Ancak Süyûtî *İtkân*’la Kur’ân ilimleriyle alakalı yazacağı eserle başkasına ihtiyaç hissettirmeyecek bir kitap telif etmeyi hedeflediği için kendisine kadar ulaşan mevcut birikimi itinayla bir araya getirmiştir.⁷⁹

6. 4. *Mevâki’u’l-Ulûm*, et-Teyisir, *Tahbîr* ve *İtkân*’ın İncelediği Orijinal Konular

Mevâki’u’l-Ulûm’un başlıkları incelendiğinde diğer üç kitaptan farklı orijinal bir konuya yer vermediğini görmekteyiz. *Teyisir*’in ise dört bölümden

⁷⁷ Benzerlikler hakkında değerlendirmeler için ayrıca bk. İmamoğlu, *Celaleddin es-Suyuti ve Kur’an İlimlerindeki Yeri (el-İtkân Örneği)*, 195, 196, 197.

⁷⁸ *İtkân* ve *Burhân*’ın benzerliklerinin ayrıntıları için bk. Bekiroğlu, *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhân ve el-İtkân*, 154-232.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Fatma Yalnız, *Tefsir Usulünde Süreklilik ve Etkileşim: Bulkıñî, Kâfiyecî ve Süyûtî Örneği*, (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 59.

oluştugu ve bu konuların bâb başlıklarının isimlerinin diğ er üç eserden tamamen farklı olduğunu görüyoruz. Bunlar mukaddime, terimler, kaideler ve meseller ile hatime şeklinde dört kısımdır.

Tahbîr ve *İtkân*'da ortak olarak incelenen konulara baktığımızda aşağıdaki tabloyla karşılaşırız. Buna göre *Tahbîr*'de on sekiz tane orijinal konu bulunurken *İtkân*'da otuz üç tane orijinal konu bulunmaktadır.

Sadece Tahbîr'de Bulunan Bâblar	
1	Ma urife tarihu nuzulihi amen ve şehran ve yevmen ve saaten
2	Ma nüzile fihi ve lem yünzel ala ehadin kable'n-nebi ve ma unzile minhu ala ba'di'l-enbiya
3	Keyfiyetu't-Tahammul
4	Müselsel 231
5	Teradüf
6	İhtibak
7	el-Kavlu bil mu'ceb
8	Mutâbakat
9	Mücânese
10	Tevriye-istihdam
11	İstiare

12	Teşbih
13	Leff ve neşir
14	İltifat
15	Fevâsıl ve ğâyat
16	Adâbu'l-kari ve'l-mukri
17	Men yukbel tefsiruhû ve men yuraddu
18	Kitabetu'l-Kur'ân
19	Tesmiyetu's-suver
20	Tertibu'l-ay ve's-süver

Sadece İtkân'da Bulunan Bâblar	
1	Ardi semai
2	Fima nezele mine'l-Kur'ân ala lisani ba'di's-sahabe
3	Ma teehhera hukmuhu an nuzulihi ve ma teehhera nuzuluhu an hukmihi
4	Ma nezele müşeyyeen ve ma nezele müfreden
5	Ma unzile minhu ala ba'di'l-enbiya ve ma lem yunezzel minh ala ehadin kable'n-nebi
6	Marifetu esmaihi ve esmau suverihi

◆ Ulûmu'l-Kur'ân Külliyyatı Yazımı Konusunda Süyûtî'nin, Bulkîni'nin ve Kâfiyecî'nin Birbirlerinden Ne Ölçüde Etkilendiklerinin Tespiti

7	Adedu suverihi ve ayatuhu ve kelimatuhu ve hurufuhu	
8	Beyanu'l-mevsul lafzan el-mefsul ma'nen	
9	Adabu tilavetihî ve talihi	
10	Fima vaka fih biğayri luğati'l-hicaz	
11	Fima vaka fih biğayri luğati'l-arab	
12	Marifetu'l-vucuh ve'n-nezair	
13	Marifetu meani'l-edevati'l-leti yehtacu ileyha el-müfessir	
14	Kavâidun mühimmetun heytaçu el-müfessir ila marifetiha	
15	Mukaddemuhu ve muahharuhu	233
16	Vucuhu muhatabatihî	
17	Hasır ve ihtisas	
18	Haber ve inşa	
19	Bedaiu'l-Kur'ân	
20	Fevatihü's-Suver	
21	Havatimu's-suver	
22	İcazu'l-Kur'ân	
23	el-Ulûmu'l-müstenbeta mine'l-Kur'ân	
24	Aksamu'l-Kur'ân	
25	Cedelu'l-Kurân	

26	Fima vekaa fi'l-Kur'ân mine'l-esma ve'l-küna ve'l-elkab
27	el-Ayat-u'l-müteşabihat
28	Fezailu'l-Kur'ân
29	Havassu'l-Kur'ân
30	Mersumu'l-hatti ve adabu kitabetihi
31	Marifetu tefsirihi ve tevilihi ve beyanu şerafihi ve'l-haceti ileyhi

Tablo incelendiğinde önemli hususlar dikkatimizi çekmektedir. *Tahbîr* ve *İtkân*'da yer alan müfessirin adabına yani müfessirin dikkat etmesi gereken hususlara dair başlıklardan farklı olarak Suyuti *İtkân*'da “ قواعد مهمة ” *قواعد مهمة* adlı başlıkla müfessirin donanımlarını da eklemiştir. Bu şekilde Suyûtî Ulûmu'l-Kur'ân edebiyatındaki rivayet ve bilgi aktarımı hüviyetindeki konulardan farklı olarak yorum yaparken dikkat edilmesi gereken hususlara dikkat etmiştir. Bir diğer deyişler aktarılan bilgi ve rivayetler tefsire hizmet ederken, müfessirin dikkat etmesi gereken hususlar ve muhtaç olduğu donanımlar onun yorum yani tevil yaparken nasıl bir metodoloji izlemesiyle ilgili bize kaideler sunmaktadır.

Ayrıca *İtkân*'da önceki kitaplarda yer almayan fakat Ulûmu'l-Kur'ânda temel kabul edilen vücuh nezair, fevatihu's-suver ve başka konulara yer vermiştir. Bu gibi konuları Zerkeşi'nin *Burhân*'ında karşılaşmış olması ve *Tahbîr*'i yazdıktan sonra bu konulara dair müstakil eserlerin eline geçmesi sağlamış olması kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç

Hicri dokuzuncu ve onuncu yüzyılın önemli şahsiyetlerinden olan Bulkıni, Kâfiyecî ve Süyûtî Ulûmu'l-Kur'ân edebiyatına ve tefsir kaidelerine yönelik önemli eserler kaleme almışlardır. Bulkıni'nin *Mevâki'u'l-Ulûm min Mevakii'n-Nücum*'u, Süyûtî'nin *Tahbîr fi İlmi't-Tefsir*'i ve *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*'ı ulûmu'l-Kur'an edebiyatı mahiyetinde yazılmışken; Kâfiyecî'nin *et-Tefsir fi Kavâidi İlmi't-Tefsir*'i kavâid türü bir eser olarak kaleme alınmıştır. Ulûmu'l-Kur'an edebiyatı mahiyetindeki eserler daha çok Kur'an ve tefsir tarihi ve onlarla ilgili ilimler hakkında bilgi ve rivayet manzumesi sunmakta olup ağırlıklı olarak bir edebiyat biçimini temsil etmektedir. Yalnızca bu

eserlerin muhtevasında bulunan edebü'l-müfessir başlıklı kısımlar, yorumlama yapacak müfessirin nasıl hareket etmesi gerektiğiyle ilgili metodolojiye yönelik veriler sunmaktadır. Öte yandan kavâid türü eserler arasında yer alan Kâfiyecî'nin *et-Teysîr*'inin ise bilgi ve rivayetleri aktarmayı merkeze almadığı, bilakis yorumun nasıl yapılması gerektiğini ve müfessirin yorum yaparken hangi adımları izlemesi gerektiğini kaideleştirme hüviyetinde bir eser olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda onun kavâid türü eser niteliğinde olması, tefsirin nasıl yapılacağıyla ilgili yol tarifi ve somut kaideler sunmasından ileri gelmektedir.

Tespit ettiğimiz bir başka husus, müfessirlerin kendi donanımlarının ve müfessiri çevreleyen tarihi şartların, eserlerin yazılma amaçlarını ve muhtevalarını şekillendirdiğidir. Nitekim ilk olarak müelliflerin hayatına bakıldığında Bulkînî'nin kadılık görevi sebebiyle sürekli fetva vermekle meşgul olmasının *Mevâki'ul-Ulûm*'un muhtevasının sınırlı kalmasında etkili olduğu söylenebilir. Öte yandan Kâfiyecî'nin ilmî donanımını geliştirmek için pek çok şehir gezerek çok sayıda âlimden ders alması, Arap dili ve mantığı başta olmak üzere pek çok ilimde uzman olması tefsir ilminin kaidelerini ortaya koyma gayretini onda hâsıl etmiş, bu doğrultuda Arap dili ve mantık kaideleri merkezinde somut kaideler ortaya koymuştur. Süyûtî'nin ise telif hayatına çok erken başlaması, Kur'ân, hadis ve fıkıhın da arasında bulunduğu pek çok konuda formasyon sahibi olması, kitaplarını özet ya da kapsamlı kaleme almada uzman olması; *Tahbir* ve *İtkân*'ın muhtevasını geniş tutmasına etki etmiştir.

Ayrıca merkeze aldığımız eserlerin, yazıldıkları dönemlerin özelliklerini yansıttıkları da görülmektedir. Nitekim Ulûmu'l-Kur'ân edebiyatı tarzında kaleme alınan eserlerin Moğol istilası sonrası ilmî toparlanışı sağlamak adına yazılmış eserler oldukları söylenebilir. Ayrıca Memlükler döneminin daha çok şerh ve haşiyelere dayanan eserler veren zamanı temsil etmesi de bu eserlerin ansiklopedik tarzda ele alınmasının bir başka sebebi olarak görülebilir. Moğol istilasının bir diğer sonucu ise siyasi ve itikadi mezhepler arasındaki ihtilaflardan uzak kalıp birlik oluşturma amacı taşıyan eserlerin yazılmaya çalışılmasıdır. Kâfiyecî'nin eserini bu doğrultuda yazdığını, Arap diline ve mantığa dayanan nesnel araçlarla tefsir yapmak için kaideler ürettiğini söylemek mümkündür.

Eserlerin yararlandıkları kaynaklara bakıldığında ise *Mevâki'ul-Ulûm*'un, *Tahbîr*'in ve *İtkân*'ın Kur'ân ve tefsirle ilgili rivayet ve bilgileri bir araya getiren muhtevada oldukları için, ağırlıklı olarak nakilleri aktaran

kaynaklardan yararlandıkları görülmektedir. Ayrıca eserlerin muhtevasının genişliği doğrultusunda Bulkinî'nin eserinin Süyûtî'nin eserlerinden daha az kaynağa yer verdiği görülmektedir. Kavâid türü *Teyisir* ise temel bazı kaynaklarla yetinmiştir. Bunun gerekçesi olarak onun eserinin derleme mahiyetinde olmayıp tefsir ilmine özgü kaideleri ele alan bir muhtevaya sahip olmasından ileri gelmektedir.

Eserlerin birbirleriyle etkileşimi hususunda ise; özellikle Bulkinî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm'u* ile Süyûtî'nin *et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsir'i* ve *el-İtkân fi Ulûmil-Kur'ân'ı* arasında büyük ölçüde birbirinden istifade etmenin bulunduğunu görmekteyiz. Kaleme aldıkları kitaplarda tefsir ve Kur'ân ilimlerine dair manzumeyi derleyebilmek için uğraş vermişler, bu sebeple aralarındaki etkileşim gerek rivayet gerekse bilgi yönüyle gerçekleşmiştir. Kâfiyecî'nin eserinin ise mevcut manzumeyi ve rivayetleri aktarmaktan ziyade yorumlamanın nasıl yapılması gerektiği üzerinde durmak için yazılmış bir eser olduğu görülmektedir. Kâfiyecî yapılacak olan tefsirin dil ve mantık kuralları ölçüsünde yapılması gerektiğini düşünmekte ve buna göre kaideler koymaktadır. Öte yandan Bulkinî ve Süyûtî'nin eserleri arasındaki etkileşimin ortak konular kanalıyla gerçekleştiğini görmekteyiz. Başka bir ifadeyle Süyûtî Bulkinî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm'u*nda gördüğü başlıkları *Tahbîr'e* almış, *Tahbîr'*den sonra Zerkeşî'nin *Burhân'*ında karşılaştığı yeni konuları da *İtkân'a* eklemiştir. Dolayısıyla Bulkinî ve Süyûtî'nin eserleri arasında önemli ölçüde süreklilik ve etkileşim bulunduğu söylenebilirken, yakın dönemde yazılan Kâfiyecî'nin eserinin bu eserlerden mahiyet bakımından farklılaştığı belirtilebilir.

Kaynakça

- Aslan, Recep. "İmam Süyûtî'ye Muasırları Tarafından Yöneltilen Eleştiriler". *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı (The Criticism Culture and Morality of Tolerance in Islamic Thought (International Symposium))*. ed. Mahsun Aytepe-Teceli Karasu. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Bayram, Abdullah. "Kur'ân İlimlerinin Gelişim ve Etkileşim Süreçlerinin Zaman ve Mekan Faktörleri Bağlamında Değerlendirilmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40/1, (Haziran, 2018), 72-110.
- Bekiroğlu, Harun. *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhân ve el-İtkân*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1425/2005.
- Bulkînî, Abdurrahman b. Ömer. *Mevâki'ul-Ulûm min Mevaki'i'n-Nücûm min Nefâisi Kütübi Ulûmi'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Enver Mahmud el-Mursi Hattab. Tanta: Daru's-Sahabe li Tûras, 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Muhyiddin el-Kâfiyecî ve 'et-Teysir fi Kava'idi ilmi't-Tefsir' Adlı Risalesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/1, (1962), 126-132.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Deliser, Bilal. "Hicri VIII. Asra Kadar Kur'ân İlimleri, el-Burhân'ın Yazılış Amacı Ve Yöntembilim Oluşturma Çabaları Üzerine". *Gümüshane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/9, (2016), 1-23.
- Demirci, Mehmet. "Tefsir Usulünün Felsefesi: *et-Teysir fi Kavâidi ilmi't-Tefsir* Örneği". *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*. ed. Bilal Gökkır, Necdet Yılmaz, Necmettin Gökkır, Ömer Kara, Muhammed Abay, Mustafa Karagöz. İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2011, I/295-314.
- Deniz, Halil. *İmam Süyûtî'nin "et-Tahbîr fi ilmi't-Tefsir" Adlı Eserinin Ulûmu'l-Kur'ân Açısından İncelenmesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Ebu'l-Kemal Ahmed, Âsım Efendi. *el-Ukyanusu'l-Besit fi Tercemeti'l-Kâmusi'l-Muhit*. İstanbul: Asitane, ts.

- el-Akk, Halid Abdurrahman. *Usulü't-Tefsir ve Kavâiduhu*. Beyrut: Daru'n-Nefais, 1406/1986.
- el-Bermekî, İbn Hallikan. *Vefeyatu'l-A'yân*. Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1948.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd. *es-Sıhah Tacü'l-Lüğa ve Sıhahü'l-'Arabıyye*. thk. Ahmed Abdülğafur Attar. Kahire: Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1399/1979.
- el-Cevheri, Sayrafî Ali b. Muhammed. *İnbau'l-Hesr bi Ebnai'l-Asr*. thk. Hasan Habeşi, Kahire: Daru'l-Fıkr, 1389/1970.
- el-Ferâhîdî, el-Halil b. Ahmed. *Kitabu'l-Ayn*. Beyrut: Mektebetü'l-Lübnan, 2004.
- el-İsfahanî, Râgıb. *Müfredâtu Elfâzı'l-Kur'ân*. 3. Basım. Beyrut: Daru'l-Kalem, 1422/2002.
- er-Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman. *Usulü't-Tefsir Ve Menahicuhû*. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1412/1992.
- es-Sehavi, Ebulhayr Şemsuddin Muhammed b. Abdirrahman. *ed-Dav'u'l-Lami li ehlil Karni't-Tasi'*. Beyrut: Darulcıl, 1412/1992.
- es-Süyûtî, Celaluddîn. *et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsir*. thk. Doktor Fethi Abdulkadir Ferid. Riyad: Daru'l-Ulûm, 1402/1982.
- es-Süyûtî, Celaluddîn. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Daru'-Hadis, 1948.
- es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebulfadl İbrahim. yy.: el-Hey'etu'l-Mısriyye 1394/1974.
- es-Süyûtî. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed b. Ali. Kahire: Darulhadis, 2006.
- es-Süyûtî. *Kitabu Bugyetu'l-Vu'ât fi Tabakati'l-Luğaviyyîn ve'l-Luğât*. yy.: Darulfıkr, 1399/1979.
- es-Süyûtî, Celaluddîn. *Te'yîdü'l-Hakikati'l-Âliyye ve Teşhidu't-Tariki'ş-Şâzeliyye*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1390/1971.
- es-Süyûtî. *Buğyetu'l-Vuat fi Tabakati'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhât*. thk. Muhammed Ebulfadl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1399/1979.
- eş-Şurbecî, Muhammed Yusuf. *el-İmâm es-Suyûtî ve Cuduhû Fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Dımeşk: Daru'l-Mektebe, 1421/2001.

ez-Zehebi, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*. Kahire: Daru'l-Hadis, 1976.

ez-Zerkani, Muhammed b. Abdulazim. *Menahilu'l-İrfan*. Kahire: Darulhadis, 2001.

Gedük, Salih. "Ulûmu'l-Kur'ân, Usulu't-Tefsir Kavramları ve Tefsirde Usulün İmkânı Meselesi". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39/2, (Aralık, 2015), 207-221.

Hasan, H. İbrahim. *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*. çev. İsmail Yiğit. 7. cilt. İstanbul: Kayıhan yayınları, 1986.

İbn Kesir, İmaduddin Ebulfida ed-Dımeşki. *el-Bidaye ve'n-Nihaye*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1397/1977.

İbn Düreyd, Ebubekir Muhammed. *Cemharatu'l-Lüğa*. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyin. 1407/1987.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisanü'l-'Arab*. Beyrut: Daru's-Sadır, ts.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*. Beyrut: Daru'l-Kur'ân'î'l-Kerim, 1971.

İmamoglu, İbrahim. *Celaledin es-Suyuti ve Kur'an İlimlerindeki Yeri (el-İtkan Örneği)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Kâfiyecî. *et-Teysir fi Kavâidi İlmi't-Tefsi.*, thk. İsmail Cerrahoğlu. Ankara: Neşriyyatu Külliyyeti'l-İlahiyyat Camiatu Ankara, 2. Basım, ts.

Karacelil, Süleyman. *Tefsir Usulünün Yapısı ve İşlevi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Özer, Hasan. "Kâfiyecî ve Kitabul-Kur'ân Ferah ve's-Surür fi Beyani'l-Mezahibi'l-Erbea Adlı Eseri". *İslâm Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 12, (2008), 277-300.

Salih, Subhi. *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Dersaadet, ts.

Sebt, Halid b. Osman. *Kavâidu't-Tefsir*. 2 cilt. yy. Daru İbn Affan, 1412/1997.

Serinsu, Ahmet Nedim. "Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzul'ün Rolü". *Kur'an ve Bağlam*. İstanbul: Şule Yayınları, 3. Basım, 2018.

Sevinç, Sümeyye. *İbn'l-Cevzi'nin Fünunu'l-Efnan adlı eserinin Tefsir Usulü açısından Değeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Sezgin, Fuad. *Tarihu't-Turasi'l-Arabî*. çev. Mahmud Fehmi Hicazi. Riyad: İdaretu's-Sekafe ve'n-Neşr bi Cami 'ati'l-İmam Muhammed b. Süûd el-İslamiyye, 1983.

Şühbe, Ebu's-Sıdk Takıyyuddin Ebu Bekr b. Ahmed b. Kadı. *Tabakatu's-Şafiiyye*. thk. Hafız Abdulhalim Han. Haydarâbâd: Matbaatu Meclisi Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1338/1920.

Tay, Hekim. "Tarihî Süreçte Ulûmu'l-Kur'ân Kavramının Teşekkülü". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), (2019), 123-146.

Tûfî, Süleyman b. Abdilkavi b. Abdilkerim. *el-İksir fi Kavâidi İlmi't-Tefsir*. thk: Muhammed Osman, Lübnan: Daru'l-İlmiyye, 1430/2009.

Türcan, Selim. "Akademik Tefsir Çalışmalarında Alan ve Yöntem Üzerine". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43/0, (Aralık, 2017), 75-94.

Yalnız, Fatma. *Tefsir Usulünde Süreklilik ve Etkileşim: Bulkmî, Kâfiyecî ve Suyûtî Örneği*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Yıldırım, Enbiya. "Süyûtî'ye Yöneltilen Suçlamalar, (Sehavi-Süyûtî Çekişmesi Bağlamında)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, (2006), 153-179.

Yusuf, Salih. *Bedruddin el-Ayni ve Eseruhu fi ilmi'l-Hadis*. Beyrut: Daru'l-Besairu'l-İslamiyye, 1407/1987.

Zürkani, Muhammed Abdulazim. *Menahilu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004.